

Stereotypie und diffusen Begrifflichkeit zähen - Konzepts in keiner Weise mindern.¹⁷ So bleibt das „Balkanische“ auch weiterhin eine höchst interessante Herausforderung für die verschiedenen Disziplinen der Südosteuropa-Forschung und der Rumänistik.

**Panait Istrati - Romain Rolland
O paralelă posibilă**

Beatrice Lacrămioara NICOLESCU, Wien

Opera lui Panait Istrati este indestructibil legată de persoana lui Romain Rolland, și acest lucru nu doar din punctul de vedere al descoperitorului și al talentului descoperit, ci mai ales al impactului pe care îl are conținutul umanist al scrierilor lui Rolland asupra lui Istrati.

După cum se știe, Istrati are șansa de a intra în literatura franceză după evenimentul tragic din ianuarie 1921, când „dezgustat de a mai trăgăni o existență ce nu mai avea nici un scop, incerc să mă omor la Nisa, la 3 ianuarie 1921“ (*Panait Istrati – Cum am devenit scriitor*, Ed. Minerva 1985:256. Ed. a-II a, revăzută și îngrijită de Al. Talex).

Înainte de a se decide la acest gest disperat, aflându-se la tratament în sanatoriul Sylvana-sur-Lausanne (1919) după o perioadă de puternice dezamăgiri și suferințe pe toate planurile (cea mai puternică fiind moartea mamei sale, Joița Istrate, în 8/12 aprilie 1919 la Brăila), un ziarist de origine iudeo-ucraineană – Josué Jéhouda – îl îndeamnă să citească opera lui Rolland - *Cele trei vieți ale oamenilor iluștri* și *Jean Christophe*.

După propriile destăinui, singurul lucru care îl ține în viață și îl motivează în a nu-și pierde speranța este ceea ce descoperă în scrierile lui Rolland și ceea ce credea de mult pierdut într-o literatură cu emoții fabricate:

...am citit toată opera lui Romain Rolland. Răcnetul operei sale m-a trezit dintr-o dată. Nu era un scriitor, nu era un literator, ci un frate mai mare, pe care îl simțeam citindu-mi pe deasupra umărului : rîdea, plîngea, se mînia și în toate mi-arăta cu degetul ce-i viața. Opera lui Romain Rolland a fost pentru mine o revnîre la viață cînd eram mai deznădăjduit. Am sorbit din ea forțe de rezistență împotriva amărăciunilor pe care le aduce viața, oricare ar fi omul (P. Istrati, op. cit., 232).

La 30 martie 1916, Istrati se hotărăște să părăsească România alegîndu-și ca țară de „refugiu“ Elveția, apărîndu-i ea ca fiind „cruțată de oceanul de flăcări“. Patru zile mai tîrziu ajunge la Leysin-Village, unde locuiește „Chez M-me Leibovici, maison Chapuit“. Timp de trei luni învață singur limba franceză ajutat doar de un dicționar (dicționarul lui Șăineanu) și de *Telemaque* a lui Fenelon. Se succed mai apoi diferite crize financiare (ajunge să ceară ajutorul Legației Române de la Berna la 9 aprilie 1917), rezultat al unei extrem de precare existențe.

La aceste neajunsuri materiale se adaugă dezamăgiri sufletești de toate genurile, ceea ce-l determină să numească această perioadă „ani negri ai existenței mele“.

Lipsit de orice perspectivă materială, dar înainte de toate dezamăgit de ceea ce îi ofereau semenii săi, oamenii, se agață aproape cu disperare de opera lui Rolland și se decide să-i scrie acestuia, ca unuia simțînd asemenea lui. Scrisoarea însă se înapoiază cu

¹⁷ Vgl. dazu „România literară“ (I), 10.-15.5.1995 - (V), 14.-20.6.1995.

precizarea: *plecat fără a lăsa adresa*, iar acest lucru îl aruncă din nou în deznădejde. „Bun, îmi zic. Aici este o chestiune de viață și de moarte. Dacă omul care a scris *Jean Christophe* și *Trei vieți ilustre* a refuzat scrisoarea mea, apoi atât de groaznică e minciuna artei și a vieții în general, încât moartea este o binefacere“ (P. Istrati, op. cit., 236-237).

Istrati este persoana care a crezut cel mai mult în omul artist. Dușman înrăit al principiului artei pentru artă, al artistului ce creează numai pentru a-și vinde cărțile, fabricând emoții comerciale, el nu putea concepe ca scriitorul să nu fie întruchiparea propriilor principii de Adevăr, Dreptate, Frumos. Scriitorul trebuia să primească atribuțiile luptătorului. Această structură exaltată l-a condus întotdeauna în existența sa și l-a pus nu de puține ori în conflict cu cei de lângă el. Un idealist, care se atașează frenetic de o idee, de o persoană – ca mai apoi, dezamăgit, să lupte cu aceeași frenezie împotriva ei.

Ceea ce i s-a fost reproșat întotdeauna și a condus la ruptura cu prietenii săi francezi a fost tocmai această imposibilitate a lui de a face distincție între o conduită politică, artistică și, pe de altă parte, omul.

În martie 1920 ajunge la Paris, unde lipsa banilor și imposibilitatea de a-și găsi un mijloc de trai îl determină să se îndrepte către Coasta de Azur, la Nisa. Aici încearcă câteva meserii, ca vânzător ambulant, angajat într-o librărie etc., doarme pe străzi, încercând din răsuferință să supraviețuiască.

Acestea sunt contururile existenței lui Istrati în momentul în care ia hotărârea să se sinucidă. Fapta nu-i reușește și este salvat, ajungând, prin acest sacrificiu, să ia în sfârșit contact cu Romain Rolland.

Rolland a reprezentat pentru Istrati omul, artistul, prietenul, tatăl; tot ceea ce ființa însetată de ideal a lui Istrati a putut să plămăduiască.

În paralel cu febra conceperii operei, se realizează și o latură considerată de Istrati mult mai durabilă, aceea de prietenie.

Rolul lui Rolland se succede pe rând de la cel de „idol“, mai apoi de coordonator al întregului material literar de care dispunea Istrati, dar pe care era incapabil să-l transforme într-o lucrare literară omogenă; nu în ultimul rând, Rolland este cel ce susține moralul lui Istrati, îndemnându-l la permanență consecvență: „Nu arde! Nu rupe nimic! Pune de o parte! Mai târziu îți vei revizui hotărârile“. El îi face primele corecturi în limba franceză – „prima mână franceză“.

Simt nevoie de mai mult spațiu; de bucurie neîntinată în noroiul cotidian; de o lumină alta decât a culorilor; de un crîmpei de cer pe care să-l privesc nestingherit. Cum să ajung la ele! Nimic nu rezistă nevoii mele de distrugere. Dragostea carnală dă semne de oboseală, prietenia îmi pare într-adevăr omenească, iar arta la fel de zadarnică și neputincioasă ca și restul. Unde să-mi caut eternitatea! În Dumnezeu! Nu cred. Ce prăbușire... Dumnezeu de ce te agăți? Dă-mi un stîlp solid (op. cit., 325).

Cu o răbdare extraordinară, ținând cont de temperamentul schimbător al lui Istrati, răbdare ce demonstrează atașamentul pe care și acesta îl simte pentru românul rătăcitor, Rolland reușește să facă din *Chira Chiralina* un succes imediat și răsunător. Semnătura sa

pusă dedesubtul *Cuvîntului înainte la Chira Chiralina* reprezintă o adevărată „recomandare“ pentru intrarea în literatura franceză și universală.

În ceea ce privește influența pe care o are opera lui Rolland asupra a ceea ce avea să scrie mai târziu Istrati, aceasta este covârșitoare.

Neputîndu-și imagina în figura lui Romain Rolland decât o completare a imaginii lui Jean Christophe, Istrati face involuntar o asemănare a propriei persoane cu aceea a scriitorului francez. Însuși Rolland îi întărește această posibilă idee a asemănării destinului, în scrisoarea datată *Paris 15 martie 1921*, amintind de aceeași perioadă a morții mamei sale. „Dumneata, care cunoști foarte bine prăpastia morții și care ai fost încercat de suprema durere de a-ți fi pierdut mama odată cu mine, în același timp cu mine (aprilie 1919), dumitale nu îți poate fi de ajuns această speranță socială proiectată în viitor.“ (P. Istrati, op. cit., 260).

O dată cu debutul corespondenței dintre cei doi, Istrati are sentimentul de a-și fi găsit sufletul pereche, imaginea ideală a prietenului pe care însuși și-a căutat-o, dar pe care o descoperă din plin în *Jean Christophe*. Așadar, pe lângă această paralelă a sufletelor înrudite Istrati / Rolland, se produce o migrare a sentimentelor lui Istrati către suprema ficțiv Jean Christophe. Și nu numai atât; odată stabilită această legătură și descoperind mai apoi în Adrian Zografi un alter ego al autorului, apare o a treia paralelă posibilă: Jean Christophe / Adrian Zografi.

Aceste imaginabile paralele s-au putut realiza numai ținînd seama de multitudinea de asemănări pe care autorul *Chiri* o sesizează și care îl fascinează, motiv pentru care Istrati dorește cu atîtă înverșunare să intre în contact cu Rolland.

El descoperă în eroul lui Romain Rolland o parte din propriul său eu, din propriile sale idei. „Întîmplarea cu Romain Rolland a fost, e drept, decisivă. Dar dacă eu nu aș fi fost pregătit de a fi primit de acest om „promis“ credeți, oare, că „promisul“ Rolland s-ar fi ocupat de „cazul“ meu? Or pregătirea mea a fost tocmai acea credință neștrămutată în Frumos și Adevăr“ (P. Istrati, op. cit., 261).

Dacă apropierea de persoana scriitorului și a omului Rolland s-a datorat numai dorinței lui Istrati de a proiecta în întregime imaginea lui Jean Christophe în figura primului, în ceea ce privește celelalte două paralele posibile, Istrati descoperă puncte comune ținînd de copilăria, de viața sa de vagabond, de nonconformist, de o trăire interioară îndreptată către căutarea aceluia simbol de ideal.

Jean Christophe, eroul ficțiv al lui Rolland, e marcat de o copilărie și o viață zbuciumate, nu de puține ori presărate cu nevoi materiale; el este un personaj ce nu acceptă compromisuri și, mai mult decât orice, nu se lasă doborât de greutatea inerente. Aceeași dragoste pentru mama sa și dorința arzătoare de a căuta Prietenia. În momentul cînd întâlnește această prietenie, forța cu care se angajează și cu care se atașează de persoana iubită nu cunoaște granițe. Sentimentul acesta nu poate fi încadrat în anumite șabloane ale societății.

Jean Christophe, la fel ca și Panait Istrati România, părăsește Germania în condiții de dezorientare morală și ajunge în Elveția. De aici, se hotărăște să-și încerce norocul în Orașul Luminilor, la Paris, unde în cele din urmă își face un nume la capătul a sute de încercări și suferințe.

Aceasta este schema care, pînă la un punct, o urmează și viața lui Istrati și care îl determină să se identifice într-o anumită măsură cu Jean Christophe. Istrati se regăsește în copilul însetat de libertate, în ființa încorsetată de prejudecățile unei societăți în care îți puteai găsi locul numai în cadrul unei vieți familiale mulate pe tipare fixe, dar care îți interzicea dreptul la a visa, la a dori mai mult și mai mult decît atît; s-a revăzut în omul care și-ar fi dat și viața pentru un Prieten.

Capitolul referitor la pierderea Luizei din *Jean Christophe* trebuie să-l fi zdruncinat foarte mult, el aflindu-se tocmai în perioada când își făcea remușcări amare de a-și fi lăsat mama să moară singură, „pe un biet pat, după trei ani și jumătate de despărțire, trei veacuri de suferință nemaipomenită, fără să o pot îmbrățișa pentru ultima oară, fără să-mi dea scumpa-i binecuvîntare“ (P. Istrati, op. cit., 233).

Întreaga forță de a căuta, de a cunoaște, de a crede în bunătatea oamenilor și de a încerca să-i înțeleagă neîncalcîndu-și propriile principii, toate acestea încearcă Istrati să le descopere în persoana lui Jean Christophe și să le reactualizeze.

El însuși va încerca să creeze un personaj care să întruchieze ideea de trăire efectivă și intensă, de libertate absolută a spiritului.

Dacă Adrian Zografi împrumută din trăsăturile lui Jean Christophe și acest lucru reprezintă o problemă de interpretare, ceea ce este o certitudine este faptul că Istrati recunoaște în personajul creat de Rolland ideea de universalitate a sentimentelor umane.

Posibilele influențe și asemănări interesează literatura numai în măsura în care sunt relevante pentru perioada de gestație a operei istratiene, iar, mai apoi, paralela Adrian Zografi - Jean Christophe pentru opera în sine.

În cadrul relației realitate - a ficțiune în opera istratiană, un subiect controversat l-a reprezentat personajul Adrian Zografi, numit chiar de autor un alter ego, ceea ce a dus la o perpetuă confundare a autorului cu personajul. Din cauza acestei suprapunerii, de multe ori i s-au imputat lui Istrati inexactități în anumite evenimente povestite; iar pe de altă parte acest lucru nu a permis o avansare a criticii literare în descoperirea valorii în sine a personajului, ci o limitare la nivelul elementului autobiografic în operă. Valoarea lui Adrian Zografi stă mai mult în spectaculozitatea cu care se suprapun unele aspecte biografice peste elemente de ficționalitate.

Panait Istrati a fost văzut, pe de o parte, ca o totală identificare cu personajul ales, iar pe de altă parte a persistat întrebarea dacă nu cumva autorul (Istrati) s-a re-creat (adaptat) modelului ales, primind influențe externe. Ar putea reprezenta Adrian Zografi o întruchipare palidă a unui Jean Christophe pe coordonate orientale și cît din idealismul unui Jean Christophe este împrumutat de către personajul istratian?

Prima asemănare frapantă dintre cele două personaje, la sfîrșitul lecturii, o reprezintă felul de a privi prietenia. Paginile, referitoare pe de o parte la Mihail și pe de cealaltă parte la Oliver, impresionează prin valențele pe care le capătă acest sentiment. Este ceva de o duioșie nedefinită, un sentiment care arde, cotopește și dăinuie timpului. Acest lucru merge uneori pînă la idealizare.

Jean Christophe reprezintă întruchiparea destinului uman în lupta cu viața, privit însă din perspectiva unei vieți implicite, a unui destin dus la bun sfîrșit, în timp ce cel al lui Adrian Zografi rămîne într-o mare măsură neterminat sau poate deschis întîmplărilor

viitoare, deoarece proiectul lui Istrati de a concepe un roman al lui Adrian Zografi în zece volume nu se realizează.

Copilăria celor două personaje fictive este în linii mari asemănătoare, cei doi fiind animați de ideea de a scăpa de prejudecățile unei societăți mărginite. Ele - personajele - sunt nevoite să-și părăsească locul natal pentru ca, într-o formă sau alta, să-și trăiască propriile descoperiri.

Adrian Zografi își alege ca formă de a trăi (și în același timp de a descoperi) „vagabondajul”, modalitate de viață ce-i dă posibilitatea de a veni în contact cu oameni și mentalități noi, de a se îmbogăți sufletește și, prin aceasta, de a descoperi Adevărul și Frumosul. Astfel, personajul se rupe de orice constrîngere socială, de orice tipar impus. „Vagabondul devine omul civilizat al existenței absolute. Să hoinărești...Nu-i asta oare un fel de a trăi viața mai intens?” (Panait Istrati, *Codin, Mihail*, Ed. Minerva Buc. 1983 Ed. îngrijită de Al. Talex, 233).

Evadarea se realizează în imaginar, ca și în cazul lui Jean Christophe, care, aflat sub puterea de fascinație a Rinului, străbate cu mintea tărîmuri necunoscute, pe care, de altfel, le vede și în realitate: plimbările împreună cu unchiul Gottfried.

În ceea ce-l privește pe Adrian Zografi, acesta ridică la nivel de „religie” dorința de a vagabonda în lumea largă. În viața celor doi, apa (Rinul și Dunărea) reprezintă elementul ce-i impulsionează. Ființa împrumută din tăria și impasibilitatea apei; apa îi determină, îi angajează.

Jean Christophe - „Șuvoiul verde al fluviului curge necurmat ca un singur gînd, aproape fără încreșturi, cu licărul fugar și unsuros [...] Vuiețul ăsta neconținut îl pătrunde, îl amețește“ (Romain Rolland, *Jean Cristophe*, Ed. Muzicală Buc. 1985. Trad. Oscar Lemnaru, 62).

Viața lui Adrian Zografi - „Păduricea de sălcii cu păsările ei îmi părea un colț de rai, privește scumpei mele Dunări, în nopțile calde, înstelate și cu lună plină”. (Panait Istrati, *Viața lui Adrian Zografi*, Ed. Minerva Buc. 1983. Ediție îngrijită de Al. Talex).

Trăsătura dominantă care unește cele două personaje este permanenta căutare a Prieteniei, a unei legături ideale ce trebuia să reprezinte totul: dragoste de mamă, frate, tată, iubită. Sentimentele se dezlănțuie cu putere uimitoare, iar durerea în momentul pierderii prietenului rămîne mult timp. „Mi-am trăit toate descoperirile ca și despărțirile, plătindu-le totdeauna scump atît pe unele cît și pe altele”. (Panait Istrati, *Cum am devenit scriitor*, Ed. Minerva Buc. 1985. Ed. a II a îngrijită de Al. Talex, 203).

Atît la Jean Christophe cît și la Adrian Zografi, prietenia apare ca o mîna a providenței, ca ceva implacabil ce trebuia să se întîmple.

Jean Christophe - „Ce zi splendidă! Nu este așa că este ceva providențial în această uluitoare întîlnire? Destinul a vrut să ne întîlnim”. (Romain Rolland, op. cit., 136).

Adrian Zografi - „Aici era urma degetului misterios care îndreaptă pașii oamenilor; din ziua cînd l-am cunoscut pe Mihail am devenit un cu totul alt om. Eram un alter ego al său. Am contopit atunci destinele noastre”. (Panait Istrati, *Codin, Mihail*, 420).

Modul cum debutează legătura de prietenie dintre cele două personaje - același naiv comportament dominat de o asemănătoare dezlănțuire de pasiune, de dăruire totală - ar putea reprezenta un subiect deosebit de interesant de literatură comparată.

Jean Christophe – „Christophe îl luase prietenește de braț pe Otto și îi spunea planurile sale ca și cum l-ar fi cunoscut de când se născuse“ . (Romain Rolland, op. cit. 132).

Adrian Zografi – „Adrian îi apucă palma într-ale sale și simții o mână prietenă pe care ți-e drag să o păstrezi cât mai mult, o veșnicie, o mână pe care o recunoști cu ochii închiși dintr-o mie; fluidul pe care îl degajă nu te înșală niciodată, niciodată“ . (Panait Istrati, op. cit., 422).

Jean Christophe – „Pica de somn și cum ajunse acasă adormi dar fu deșteptat de două sau trei ori în timpul nopții ca de o idee fixă. Își tot spunea: am un prieten! Și adormea din nou“ . (Romain Rolland, op. cit., 135).

Adrian Zografi – „Mihail ar fi putut să-l snopească, să-l gonească cu un picior undeva, să-i urle în ureche toate tăgădele din lume. Adrian surd, orb își întreba inima și inima îi spunea: dă-i înainte! Sinteți de-același soi“ . (Panait Istrati, op. cit., 423).

Acest sentiment transformă în ambele cazuri viziunea asupra realității; viața devine suportabilă prin crearea unei realități singulare, percepută numai de cei ce trăiesc acest sentiment.

Prietenul din Villeneuve nu este numai „prima mână franceză „care i-a corectat opera, ci și cel care s-a ocupat de stil, de analiza personajelor. El reprezintă balanța operei istratiene. Personajele au prins contur viu din imaginația lui Istrati și forța de analiză a lui Rolland.

Întreaga corespondență Romain Rolland - Panait Istrati stă mărturie acestui schimb de experiență, în urma căruia se profilează opera istratiană.

„Chira, Codin, Moș Anghel prețuiesc fiecare în parte. Sunt povestiri nemaipomenite, mici drame atotcuprinzătoare (mici ca întindere, mari prin adâncimea lor) . Până acum – să ți-o spun – cel mai slab dintre toți este Adrian Zografi: cel mai puțin viu, cel mai puțin creionat în mod clar“ . (Scrisoare datată *Villeneuve, 22 Feb. 1923*).

Cele două personaje au parte de o adolescență zbuciumată, cu răbufniri de orgolii rănite și dorință de eliberare. Acest lucru întărește caracterul omului, el devenind greu de dominat și doborât. O dată cu căderea în dizgrație a lui Jean Christophe din pricina impoliteților repetate față de prinț , întregul oraș se dezlănțuie cu dispreț și cu furie ascunsă împotriva „revoltatului“ , lăsându-l citva timp aproape fără nici un sprijin financiar, dar, mai grav decât atât, lăsându-l să se izbească de mine glaciale. Nici o persoană respectabilă nu-i mai caută compania și, chiar atunci când reușește să se apropie de anumite persoane și să și le facă prietene, societatea este cea care inveninează sufletele curate.

Adrian Zografi, pe de alta parte, prin felul de viață pe care și l-a ales, acela de hoinar, de om fră căpății, și datorită prietenilor ciudate pe care le legase (Mihail, Stavru), devine în ochii mahalalei un exclus , un om căruia nu i se întrevădea nici un viitor.

Voit sau nu, cei doi vor părăsi locurile natale pentru a se arunca în lumea largă, încercând să-și împlinescă visul.

Raportînd comportamentul și idealurile după care se ghidează cele două personaje, ele ne apar ca întruchiparea unui Don Quijote în plin ev modern, desigur, cu un suflu anacronic.

În virtutea ideii de demnitate umană, de integritate, ele provocă de multe ori soarta și, atunci când aceasta li se arată prielnică, îi întorc spatele.

Jean Christophe are posibilitatea de a pătrunde relativ repede pe piața muzicii pariziene, de a aduna chiar adepți în jurul său ; însă, din cauza unor nepotriviri de opinii, părăsește totul și cade din nou în dizgrație. Nu acceptă nici un compromis, mai ales cînd este vorba de muzica sa. Fără o mîna providențială care să-l scoată din acest război în care se angajase cu întreaga societate muzicală, ar fi fost de mult înlăturat. Izbucnirile sale de violență din pricina unor inexactități de interpretare a muzicii sale – atît din partea orchestrei, cît și a unei soprane -, i-au adus faima de a nu fi tocmai în conformitate cu ideile societății. În ceea ce-l privește, ruperea de acești oameni i se părea un lucru minor în comparație cu trădarea principilor sale de frumos, de perfecțiune.

Adrian Zografi, ajuns în Damasc fără un ban în buzunar, are posibilitatea de a se îmbogăți, de a-și face o familie, un cămin și acest lucru nu cu prea mari eforturi. Ar fi trebuit doar să accepte compania unor oameni cumsecade, dar deloc interesați de cele ale spiritului. Cînd, într-o bună zi, descoperă că a uitat cine este autorul lui Hamlet și că nimeni nu era în stare să-și amintească, refuză toate aceste avantaje materiale și, rămîbind fidel ideii de libertate a spiritului, pornește spre noi căutări.

Cele două personaje au fost marcate în copilărie de „elemente inițiatice“ ; „pianul“ , în cazul lui Jean Christophe și „cartea“ , în cazul lui Adrian Zografi. Prin aceasta și-au găsit sensul vieții și, totodată, modalitatea de a concepe o realitate proprie, indestructibil legată de aceste elemente. Tot timpul vieții vor rămîne fideli direcției alese.

Este imposibil ca în această țesătură de caractere să nu existe un minimum de interferență româno-franceză, o textură de asemănări atît în planul figurat al personajelor, cît și la nivel de personalitate literară.